

აქა ღუღაჰვილი

ღვთისმშობლის მიძინების თემა სინას მთის ქართულ ჰიმნოგრაფიულ ხელნაწერებში

ღვთისმშობლის მიძინების თემა ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებაში ქრისტიანობის ადრეული საუკუნეებდანვე ჩნდება. ეფესოს კრების შემდეგ, რომელმაც დაადგინა წმიდა ქალწულის აღმნიშვნელ ტერმინად „Θεοτόκος“, - „ღვთისმშობელი“ ქრისტოლოგიური შინაარსით, ღვთისმშობლის შესახებ წერილობითი წყაროებიც გაჩნდა. ცნობილია, რომ მაცხოვრის ჯვარცმის შემდეგ ქალწულ მარიამის ცხოვრებისა და მისი გარდაცვალების შესახებ ინფორმაციას აპოკრიფული ლიტერატურა გვაწვდის. აპოკრიფებზე დაყრდნობით შეიქმნა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ჰომილეტიკური და ჰიმნოგრაფიული თხზულებები. ყოველანაირად ღვთისმშობლის მიძინების შესახებ თხრობანის უძველესი ფენა, მკვლევართა აზრით, სირიულ-პალესტინური წარმომავლობისაა. ყველაზე ადრეულ ბერძნულ ენაზე შემორჩენილ სრული ინფორმაციის შემცველ მიძინების ჰომილიად ბ. დელი მიიჩნევს იოანე თესალონიკელის (თესალონიკის ეპისკოპოსი 610-649წწ) ჰომილიას, რომელიც იკითხებოდა ქალწულ მარიამის მიძინების დღესასწაულზე, ანუ ჩართული იყო საღვთისმსახურო ციკლში. მკვლევარი ასევე თვლის, რომ ყველა შემდგომდროინდელი ჰომილია იმეორებს იოანე თესალონიკელის თხრობის კომპოზიციას და შინაარსს.

„მარიამს ანგელოზისგან ეუნყა მისი გარდაცვალების მოახლოების შესახებ. ანგელოზმა მას მისცა პალმის რტო, როგორც მიცვალებულის თანმხლები ემბლემა და იმავდროულად მარადიული გამარჯვების სიმბოლო. შემდეგ ქალწული ლოცულობს მაცხოვრის წინაშე, რომ გადაარჩინოს თავისი სული მებრძოლი ბოროტი ძალებისგან. ქალწული მარიამი ხედება და ემშვიდობება მეგობრებს, ნათესაებს და ღრუბლების მიერ სასწაულებრივად ქვეყნის სხვადასხვა კიდეთაგან მოყვანილ თორმეტ მოციქულს. ამ დროს წმინდა მარიამი ამბობს, რომ სიკვდილი თავისთავად საშიში არ არის, რომ მას მხოლოდ ეშინია მტრის, რომელიც ყველას ებრძვის, მართალია ის ვერაფერს დააკლებს მართალთ და მორწმუნეთ, მაგრამ ის დაიმორჩილებს სუსტებს და ურწმუნოებს და თავის ნებით ამოქმედებს. გარდაცვალებიდან მესამე დღეს ქრიტეს და მთავარანგელოზ მიქაელს აჰყავთ მისი სული ზეცაში.“

ღვთისმშობლის მიძინება ჰომილეტიკის პარალელურად და უფრო კი მოგვიანებით ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის ერთ-ერთ ძირითად თემად გვევ-

ლინება. ზემოთ მოყვანილი ჰომილიის შინაარსი სხვადასხვა ვარიაციებით მეორდება ჰიმნოგრაფიაშიც. მიძინების დღესასწაულისთვის იქმნება VII-VIII საუკუნეებში ჰიმნოგრაფიული ცხრაოდიანი კანონები და სტიქონები. ადრებიზანტიურ ჰიმნოგრაფიაში ცნობილია იოანე დამასკელისა და კოზმა იერუსალიმელის მიერ დანერილი მიძინების საგალობლები. აღმოსავლურ ქრისტიანულ ეკლესიაში ამ კანონთა ფართო გავრცელებაზე მეტყველებს ის ურიცხვი ბერძნული ხელნაწერი, რომლებშიც ზემოთ აღნიშნულ ავტორთა კანონები დასტურდება. ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის უძველესი ქართული თარგმანები გვხვდება სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის ქართული კოლექციის ხელნაწერებში, ჰიმნოგრაფიულ კრებულ იადგარში. კერძოდ, იოანე დამასკელისა და კოზმა იერუსალიმელის მარიაშობის ჰიმნოგრაფიული კანონების ქართული თარგმანები ჩანს შემდეგ ნუსხებში sin.1, sin 14, sin 65-ში. აქვე შევნიშნავთ, რომ ღვთისმშობლის მიძინების მხოლოდ ეს ორი საგალობელია შესული იადგარში. ჩვენს სტატიაში შევჩერდებით კოზმა იერუსალიმელის კანონზე, რომლის უფრო ადრეული თარგმანი ჩნდება ჯერ კიდევ უძველეს იადგარში, კერძოდ მის ერთ ნუსხაში sin.18-ში, რომელიც ასევე სინური წარმომავლობის ხელნაწერია და VIII-IX საუკუნეების მიჯნაზეა შედგენილი. ცნობილია, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია უძველეს იადგარს ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის ქართული თარგმანის ისტორიისთვის. რადგან ეს კრებული ასახავს ადრეული იერუსალიმური ღვთისმსახურების ნებს და მასში დადასტურებულია ადრებიზანტიური ჰიმნოგრაფიის თარგმანები, რომელთა ბერძნული დედნები დღეისთვის შემორჩენილ ბერძნულ ხელნაწერ ტრადიციაში დაკარგულია. შევნიშნავთ, რომ უძველესი იადგარის თარგმანებში ჯერ კიდევ არ არის დაცული ბერძნული დედნის საზომი, ანუ თარგმანი არ არის აგებული ჰიმნოგრაფიული კანონის ძლისპირ-ტროპარის თანაფარდობაზე. ამ პრინციპის დაცვას ქართველი მთარგმნელები, მხოლოდ დიდ იადგარში X ს-ის შუა წლებიდან ცდილობენ. სწორედ კოზმა იერუსალიმელის მარიაშობის კანონის ამგვარი ადრეული თარგმანი დასტურდება უძველესი სინური იადგარის ნუსხაში. ელენე მეტრეველი მიუთითებს, რომ კოზმას აღნიშნული კანონის თარგმანი უძველესი იადგარის გვიანდელი ჩანართია და მისი ფორმირების სანყისი ეტაპის ამსახველი არ არის, მაგრამ ჩვენთვის მანაც საინტერესო აღმოჩნდა კოზმას საგალობლის ორი ქართული თარგმანის შედარება დედანთან, რადგან ხელთ გვაქვს ერთი საგალობლის სხვადასხვა სტილის თარგმანი. ერთი უფრო ადრეული ეტაპის ამსახველი სინ 18 და მეორე, გვიანდელი sin.1, sin 14, sin 65-ში. ქართული თარგმანების ერთმანეთთან შედარება ცხადყოფს, რომ მთარგმნელს ორივე შემთხვევაში სხვადასხვა მიზანი ჰქონდა, პირველ შემთხვევაში უძველეს თარგმანში მთარგმნელი ცდილობს ზედმინეწით ზუსტად გადმოიღოს დედნის ტექსტი და ბერძნული ორიგინალის ფორმას ანგარიშს არ უწევს. მეორე შემთხვევაში დიდი იადგარის თარგმანი კი განსხვავებულია, აქ მთარგმნელი ცდილობს როგორც ბერძნული დედნის შინაარსის, ასევე საზომის შეძლებისდაგვარად

დაცვას. უფრო ნათელი რომ იყოს განსხვავება ორ ქართულ თარგმანს შორის დედანთან მიმართებით, მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს.

Θεός κηΐσασα

ο΄μας μμμουμέτη δέ τον ποιητήν σου και ΄Υϊόν(12)

რამეთუ ღმერთი ჰმევე, დამბადებელი შენი (sin.1, sin 14, sin 65)
ღმერთი შეე და მიემსგავსე დამბადებელსა და ძესა შენსა (sin. 18)
μμμουμέτη მიემსგავსე დიდ იადგარში გამოტოვებულია.

τό ἵρος γάρ το α΄γιοσ
καί εμφανέστατον θεοῖν ἀίρεται
τῶν ἐπουρανίῶν μονῶν ἐφσπέρθεισ
οὐρανός ε΄πιγειος ἐν ἐπουρανίῳ
καί ἄθθάρτα χθόνι οἰκζόμενος
მთაი ღმრთისაი საშინელი
დღეს მთასა ცათასა აღვიდა
და ცაე ქუეყანისაი

ცასა ცათასა დაემკვიდრა (sin.1, sin.14, sin.65)

მთაი ღმრთისაი და საშინელი ზედა მთასა ცათასა აიმაღლა და ცაე ქუეყანისაი ცასა ცათასა და ქუეყანასა უკრწნელსა დაემკვიდრა (sin. 18)

ჩანს, რომ უძველესი იადგარის თარგმანი აშკარად უფრო ახლოსაა დედანთან ტექსტობრივად. დედნის ἄθθάρτα χθόνι (უხრწნელი მიწა) დიდი იადგარში გამოტოვებულია, sin. 18-ში კი ნათარგმნია „ქუეყანასა უკრწნელსა“. ტექსტის შეკვეცა დიდ იადგარში ფორმის დასაცავად ხდება.

ბერძნულ ტროპარში გვაქვს 64 მარცვალი და ქართულში 66.

ყურადღებას შევაჩერებთ ქართული თარგმანის ერთ სპეციფიკაზეც. დიდი იადგარის თარგმანი განყობილია თავად კოზმასეულ ძლისპირებზე, როგორც ეს დედანშია, მხოლოდ ორი ოდა I და VIII ძლისპირები ქართულად პირველ სტროფებად არის თარგმნილი და ძლისპირად სხვა ირმოსებია გამოყენებული. თუმცა I ოდის ძლისპირის ავტორიც კოზმა იერუსალიმელია. ძნელი ასახსენელია ქართველი მთარგმნლის ეს გადაწყვეტილება. საქმე ის გახლავთ, რომ მარიამობის კანონის ეს ორი ძლისპირი ქართულ ძლისპირთა კრებულებში არ დასტურდება, ანუ საერთოდ არ თარგმნილა. სამაგიეროდ ისინი ჩანაცვლებულია სხვა მსგავსი საზომის ძლისპირებით: „I ოდის – „ბუნება იგი მდინარეთაი“ და VIII „სიბრნით სიმხნეი“ (ამ უკანასკნელის ბერძნული დედანი ვერ მოიძებნა). სწორედ მერვე ოდის დედნისეული ძლისპირი და ქართული თარგმანის პირველი სტროფი სრულიად სხვადასხვანაირად არის თარგმნილი სინ 18 სა და სინ 1, 14, 65-ში

ζααρχικήν δέ ποιγῆν εἰργάσατο τῆν Θεοτόκωι

φθοράν θανάτου καί ζαῆν βλυστάνουσιν τοῖς μέλποισι

და ყო ღმრთისმშობელი ნყაროდ

უკრწნელად უკუდავებისად,

მათთვის, რომელნი ესე ღალადებენ (შინ 1, 14, 65)

ყო ღმრთისმშობელი თავად წყაროდ ცხორებისად და განმზრწნელად სიკუდილისა და აღმომაცენებლად ცხორებისა მათთვის, რომელნი ესე ღალადებენ (შინ 18)

დიდი იადგარის თარგმანი დედნის შინაარსის შემოკლებული ვარიანტია. ეს კლასიკური მაგალითია დინამიკურ ეკვივალენტური, ანუ თავისუფალი თარგმანისა.

კიდევ ერთი საინტერესო მაგალითია:

Χαροίς, ἀκήρατε πηγῆ τῆς τοῦ Θεοῦ ζααρχικῆς

καὶ σατηρίου πάντων σαρκώσεως(V2)

გიხაროდენ წყაროდ

წყლისა ცხოველისაო, რომლისაგან

ღმერთი ჳორციელ იქმნა(შინ 1, 14, 65)

გიხაროდენ წყაროდ უხრწნელო, რომლისაგან ღმერთი განხორციელდა, განმაცხოველებელი და მხსნელი ყოველთაი (შინ 18)

აქაც შემოკლებულ აზრობრივ თარგმანთან გვაქვს საქმე, ბერძნულის „ἀκήρατες,, „σατηρίου,, „πάντων,, არ არის თარგმნილი, მაგრამ დედნის აზრი ადეკვატურად არის გადმოცემული. ამ შემთხვევაშიც ბერძნული დედნის მარცვალთრადენობის დასაცავად ხდება ტექსტის ამგვარი ინტერპრეტაცია. დედანში 27 მარცვალა თარგმანში 25.

სინური დიდი იადგარის თარგმანში კიდევ ერთი თავისებურება შეინიშნება: დედნის ერთი სიტყვა ქართულში სხვადასხვაგვარად ითარგმნება,

მაგ: Θεία- საღმრთოფთა, საკვირველითა

Θεοπαύστια ღმრთისა, ღმრთივსულიერითა

Θεοβόχου ღმრთისა სადგურსა, ღმრთივშემწყნარებელსა

სინური იადგარის თარგმანი, რომ თავისუფალია, ამას ადასტურებს კიდევ ერთი ფაქტი: კანონის ქართულ თარგმანში VII ოდის II და III ტროპარი ურთიერთშენაცვლებულია.

გიორგი მთანმიდელი იადგარის ამ თარგმანს „თვენში“ რამდენადმე ცვლის და დედანთან მეტად აახლოებს ტექსტობრივად ბერძნული დედნის სტროფთა მიმდევრობას იცავს. ამდენად, ვფიქრობთ, რომ აღნიშნული შემთხვევაც ქართველი მთარგმნელის ინოვაციაა.

ზემოთ განხილული თარგმანების შემაჯამებლად შეიძლება ვთქვათ, რომ ღმრთისმშობლის მიძინების თემა ქართულ ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში საკმაოდ ადრე ჩნდება და ამ თემაზე დანერილი ერთ-ერთი ადრეული ცნობილი ბიზანტიური საგალობლის ორი განსხვავებული თარგმანი დასტურდება. ეს ფაქტი, ვფიქრობთ, საინტერესოა როგორც ქართული პოეტური თარგმანების ისტორიის შესწავლის, ასევე ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის ტრადიციის კვლევის თვალსაზრისით.

ლიტერატურა:

1. **At the Hour of Our Death": Mary's Dormition and Christian Dying in Late Patristic and Early Byzantine Literature** Author(s): Brian E. Daley Source: *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), pp. 71-89 Published by: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1291813>.
2. N. Τσαμδάρης , *Βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ποίησις*. 1965. Αθήναι. 34-36
3. უძველესი იადგარი. გამოსაცემად მოამზადეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანკიევმა, ლ. ხევსურიანმა, თბილისი, 19805.
4. ელ. მეტრეველი ძლისპირნი და ლეთისმშობლისანი. ორი ძველი რედაქცია X-XI ს-ის ხელნაწერთა მიხედვით, 19715.

EKA DUGHASHVILI

**THE THEME OF DORMITION OF VIRGIN MARY IN
HYMNOGRAPHIC MANUSCRIPTS OF MOUNT SINAI**

Summary

The article deals with the oldest Georgian translations of the Byzantine hymn created on the theme of Virgin Mary. These translations can be found in manuscripts of the Georgian collection of the Monastery of St. Catherine at Mount Sinai, in the hymnographic collection iadgari. Translation of different styles of one and the same hymn by the 8th-century famous Byzantine hymnographer Cosmas of Jerusalem are attested in manuscript sin 18, reflecting an earlier stage, and in manuscripts sin.1, sin 14, sin 65 of a later period. The comparison of the Georgian translations demonstrates that the translator had different goals in both cases. In the first, the oldest translation the translator tries to render precisely the original text and ignores the form of the Greek original, its rhythmic-melodic metre. The translation of the second, large iadgari is different, the translator tries to render the content of the Greek original and to retain the metre as far as possible. To summarize the discussed translations, one can say that the theme of the Dormition of Virgin Mary appears in Georgian hymnographic collections at a quite early period and two different translations of one of the famous early Byzantine hymns dedicated to this theme are attested. This fact, I think, is interesting for the study of the history of the Georgian poetic translations, as well as from the viewpoint of study of the Byzantine hymnographic tradition.

Е. М. ДУГАШВИЛИ

**ТЕМА УСПЕНИЯ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ В ГРУЗИНСКИХ
ГИМНОГРАФИЧЕСКИХ РУКОПИСЯХ СИНАЙСКОЙ ГОРЫ**

Резюме

В статье рассмотрены древнейшие грузинские переводы византийских песнопений, посвященных Успению Пресвятой Богородицы. Эти переводы встречаются в рукописях грузинской коллекции монастыря Святой Екатерины на Синае, в частности в гимнографическом сборнике «Иадгари» («Памятный дар», или тропологий). Разные по стилю переводы одного песнопения известного византийского гимнографа VIII в. Косьмы Иерусалимского засвидетельствованы в рукописи Sin. 18, отражающей более ранний этап, и рукописях Sin. 1, Sin. 14, Sin. 65, отражающих поздний период. Сравнение грузинских переводов позволяет заключить, что переводчик в обоих случаях преследовал различную цель. В частности, в первом, древнейшем переводе, переводчик стремился как можно полнее передать текст произведения, но не форму греческого оригинала и его ритмико-мелодическую структуру. По другому обстоит дело во втором случае, в частности, совершенно иным является перевод пространной редакции «Иадгари». В этом переводе переводчик старался сохранить не только содержание греческого оригинала, но и по мере возможности и его ритмико-мелодическую сторону. На основании исследования указанных переводов можно заключить, что тема Успения Богородицы довольно рано появляется в грузинском гимнографическом сборнике, в котором засвидетельствованы два отличающихся друг от друга перевода одного из известных ранних византийских песнопений. Этот факт, на наш взгляд, представляет интерес как с точки зрения изучения истории грузинских поэтических переводов, так и с точки зрения исследования традиций византийской гимнографии.